

Báthory Orsolya

**Pázmány Péter**

***Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy Istene***  
**című vitairatának előképe**

*A piliscsabai Campus emlékére*

Pázmány Péter írói tevékenységének egyik leggyümölcsözőbb éve volt 1609. Az *Őt szép levél* és Alvinczi Péter arra adott válaszára írt viszontfelelet, a *Megrostálás* között megírta az *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy Istene* című vitairatát.<sup>1</sup> A művel olyannyira magára haragította a politikában résztvevő protestánsokat, hogy követelték Pázmány országgyűlés általi felelősségre vonását. A rendek nem hiába érezték ellenük irányuló támadásnak az írást, hiszen Kálvin tanítását a reformátor saját írásaiból vett idézetek alapján cáfolta. A vitairat szerint a kálvinizmus olyannyira eretnek és ördögi gyökerű, hogy ha a keresztény vallás hitigazságait összefoglaló *Apostoli hitvallást* (*Symbolum apostolicum*) Kálvin tanítása alapján alkotnák meg, akkor az nem pusztán a *Credo* eredeti szövegének félremagyarázása, de egyenesen annak negációja, illetve diabolikus változata lenne. Pázmány a mű folyamán sorra veszi a *Hiszekegy* ágazatait, és miután kifejti azok valódi értelmét, ismerteti és cáfolja Kálvin, szerinte, témába vágó tételait. Az egyes ágazatok tárgyalása végén korolláriumként (teológiai tankönyvekben, egy-egy tétel végső gyakorlati következménye) közli azt a megfelelő formulát is, ahogyan Kálvin tanítása értelmében az illető ágazatnak szólnia kellene.

---

<sup>1</sup> P[ÁZMÁNY] P[ÉTER], *Az nagy Calvinus Jánosnak hiszekegy Istene, az az az Calvinus értelme szerint való igaz magyarázatia az Credonac mely az Calvinus tulajdon könyveiből hyuen es igazán egybe szedettet az caluinista atiafiaknac lelki eppületekera es vizsgálatasokera*. S. T. D. P. P. Nagyszombatba MDCIX [typ. Capituli Strigoniensis], RMNy 984. A tanulmányban a régi századfordulós szövegkiadást használom a könnyebb olvashatóság kedvéért. PÁZMÁNY Péter, *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy-Istene*, s. a. r. RAPAICS Rajmond = Pázmány Péter *Összes Munkái*, (a továbbiakban: PPÓM) II, Budapest, 1895, 693–776. A mű modern kritikai kiadását jelenleg Ajkay Alinka rendezi sajtó alá. A kötet várhatóan 2021 folyamán fog megjelenni.

Pázmány ebben az esetben is, hasonlóan Luther tanainak cáfolatához, a „probléma”, vagyis az eretnek tanok gyökerét igyekezett, úgymond, megmérgezni, kirottasztani, mintegy „a rossz fa rossz gyümölcsöket terem” (Vö. Mt 7,17) elvet alkalmazva. A lutheránus tanítás esetében ezt az origót ugyancsak a felekezet atyjának, Luthernek egyik írása szolgáltatta, a *De missa privata*ban megírt ördöggel való disputájával.<sup>2</sup> A *Tíz bizonyosság*ban Pázmány ez alapján bizonyította, hogy a protestantizmus (csakúgy, mint a történelem összes addigi eretneksége) lényegében az ördög műve, a Sátán tanításában gyökeredzik. Pázmány kihasználva a kor felfokozott, babonás hitét az ördögben, Antikrisztusban és a különféle „Teufel”-ekben, Luther életének és ily módon a reformációnak ezt a fontos pillanatát immár a katolikusok számára is emlékezetessé tette. Kálvin Lutheréhez hasonlóan jól dokumentált magánéletében nem lehetett találni olyan momentumot, amely alkalmas lett volna arra, hogy belemagyarázzák, az ördög valamiféle tudást adott át a reformátornak. Így a *Tíz bizonyosság* első részében (*hogy az mostani új tanítók első mestere az pokolbeli ördög volt*) Pázmány „kénytelen” az ördög és a kálvinizmus közti összefüggést Zwingli közbeiktatásával bizonyítani. A zürichi újtónak ugyanis legalább az álmában megjelent a pokolbeli ördög avégett, hogy a szakramentárius úrvacsoratan lényegét (a kenyér és a bor az úrvacsorában csak jelképe Krisztus testének és vérének) elmagyarázza. Ezután „Calvinusrul – írja Pázmány – nem szükség külön szólni, mivelhogy ő egyebet nem cseleküék, hanem csak öszvezúrá zavará az Luther és Zvinglius moslékát.”<sup>3</sup>

Pázmány a *Tíz bizonyosság* hatodik részében (*hogy az új tudományok a kereszténységnek ágazatit, széntségít, és fő fundamentomit felbontják*) Szent Ágoston mondatából kiindulva ír arról először, hogy a *Hiszékegynek* szinte nincs olyan ágazata, amelyre vonatkozóan a protestánsok általában ne tanítanának tévelygést.<sup>4</sup> Az *Apostoli hitvallás* első

---

<sup>2</sup> BÁTHORY Orsolya, „Halladsza Luther...”: *Luther és az ördög disputája Pázmány műveiben = Átfedések: Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban*, szerk. KISS Farkas Gábor, MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2019 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 22), 115–138.

<sup>3</sup> A könnyebb olvashatóság kedvéért a modern kritikai kiadás betűhű átírását most hangzóhűen közlöm. PÁZMÁNY Péter, *Tíz bizonyosság* (1605), s. a. r. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas, 2001 (Pázmány Péter Művei, 2), 68:22–24.

<sup>4</sup> „Azt írja Szent Ágoston, hogy némelyek a Credót szórúl szóra elmondgyák, de azért nem igazán hiszik a Szentháromságot.” PÁZMÁNY, *Tíz bizonyosság*, i. m. (3. j), 169:29–30. Az Augustinus keresztségtől szóló antidonatista értekezéséből származó mondat újrafordítása szerepel az *Az nagy Calvinus* címlapverzőjén is: „Történik gyakran, hogy némelyek az Credónak minden részét jól tudgyák, és mindazonáltal nem igaz vallásba vadnak az Szentháromságrúl és egyéb ágazatokrúl.” PPÖM II, 700.

ágazatához (Hiszek egy Istenben, mindenható atyában mennynek és földnek Teremtőjében.) kapcsolódóan állítja, hogy „mind Luther s mind Calvinus azt hiszi, hogy az ő Istenek nem egyéb a Pokolbéli Ördögnél, kitől vötték az ő tudományokat.”<sup>5</sup> Ennek az állításnak Kálvinra vonatkozó részét az *Institutió*ból, illetve a genfi reformátor más írásaiból származó idézetekkel támasztja alá, amelyek szerint a rossz cselekedetek oka, „authora” Isten, a Sátán ezekhez csak eszközként (instrumentum) szolgál, minthogy ő is Istennek engedelmeskedik. Isten kényszeríti az embert a gonoszra, a kettős predestináció tana szerint az eleve elvetettek (reprobi) nem tudják elkerülni, hogy ne vétkezzenek, minthogy ezt szükségszerűségként Isten rendeléséből eleve meg van bennük.<sup>6</sup> Az első hitágazat többi elemével is hasonló módon jár el Pázmány: Isten egy és mindenható voltával kapcsolatban is kimutatja, hogy a protestánsok tévtanokat hirdetnek. A *Credo* többi hitágazatát nem tárgyalja tételesen, csak tematizálva – Krisztus személyét, születését, halálát, pokolra szállását, feltámadását és ítéletét érintő eretnek nézetekből válogat. Pázmány maga sorolja fel, kiktől merített érveléséhez: Konrad Schlüsselburg (1543–1619), Sebastian Castellio (1515–1563), François Feuardent (1539–1610), Franciscus Agricola (Franz Bauer, 1540–1621) nevét említi.<sup>7</sup> Ők ugyan bősséggel citálják Kálvint a hivatkozott műveikben, amelyekben találkozunk is a Pázmányéhoz hasonló okfejtéssel, de nem a *Hiszekegy*hez kapcsolódóan.

Pázmány a *Tíz bizonyosság*ban arra hozza fel példaként a *Hiszekegyet*, hogy a protestánsok általában hogyan bontják meg a keresztény dogma egységét az alapvető hitigazságainak megkérdőjelezésével, illetve félremagyarázásával. Az *Az nagy Calvinus*ban viszont már kifejezetten Kálvin írásaira fókuszálva veszi végig a teljes *Credót* ágazatonként, amelyeknek helyes olvasata az egyes fejezetek kiinduló pontja és a kálvini írások tükrében torzult, diabolizált formulája a zárlata (korollárium). A tizenkét ágazatból a vitairat végére összeáll a teljes kálvini *Hiszekegy*.<sup>8</sup> Bitskey István szerint az *Az nagy Calvinus* egy ironikus parafrázis, amennyiben nyilvánvalóan „Pázmány maga sem hihette” a művében felsorakoztatott „képtelenségeket”. Az írás célja, hogy a protestáns vitapartnernek, akik Pázmány szerint rendre kiforgatták a ő szavait, szembesüljenek azzal, mit eredményez a kontextusukból

---

<sup>5</sup> PÁZMÁNY, *Tíz bizonyosság*, i. m. (3. j), 170:25–26.

<sup>6</sup> *Uo.*, 172:14–16, 173:9–10.

<sup>7</sup> *Uo.*, (3. j), 174:18.

<sup>8</sup> PPÖM II, 774.

kiragadott, eredeti értelmükből kiforgatott (parafrazeált) idézetek felsorakoztatása.<sup>9</sup> Pázmány ugyanis Kálvin szövegeiből önkényesen kiragadott kisebb-nagyobb egységekből kreált, saját állítását alátámasztó szövegekkel igyekezett bizonyítani, hogy a reformátor tanítása ellent mond a keresztény hittételeknek.<sup>10</sup> A mozaik-jellegű szövegkimenetet létrehozó eljárás során Pázmány nemcsak mondatokat, de olykor az eredeti szövegben egymástól meglehetősen távoleső szavakat is egymás mellé kompilált. Ez a módszer nem új Pázmány idézéstechnikájában, más polemikus műveiben is alkalmazta már előzőleg, amelyekben mondandója alátámasztására a korabeli tudományosság elvárásának megfelelően nagy mennyiségű idézési anyagot kellett megmozgatnia tekintélyi érv gyanánt. Az *Az nagy Calvinus* esetében ez a fajta kompiláció azt eredményezi, hogy a saját, kálvini kontextusukból kiragadott szövegegységek, anélkül, hogy jelentésük megváltozna, az új szövegkörnyezetben, az új szerzői intenciónak megfelelő értelmezést kapnak. Így ugyanaz a szöveg, amelyet Kálvin saját, krisztusi alapon nyugvó keresztény teológiai rendszerének leírására alkotott, Pázmánynál épp a kálvinizmus antikrisztusi, keresztényellenes voltának alátámasztására szolgál.

A vitairatban követett módszer tehát nem új, a felháborodást kiváltó határátlépés abban rejlik, hogy Pázmány visszaélt a formális logika azon alapvető szabályával, miszerint az érvényes érvelés igaz premisszák esetén nem vezethet hamis konklúzióhoz.<sup>11</sup> Vagyis Pázmánynál a kálvini tanításra vonatkozó állítások és azokból levont konklúziók formállogikai szempontból érvényesek, de nyilvánvalóan mégsem felelnek meg a valóságnak. Bitskey István szerint „az ellenfél állításainak szándékos eltúlzása és ad absurdum vitele nem volt ritka jelenség a kor európai – főként – németországi hitvitáiban”<sup>12</sup>, a magyar protestánsok viszont joggal ütköztek meg azon, hogy felekezetük alapítójának tanítását egy számukra ennyire szokatlan és szemtelen módszerrel forgatják ki, és az eredetivel szöges ellentétben álló módon magyarázzák. Természetesen felmerül a kérdés, hogy ez a magyar

---

<sup>9</sup> BITSKEY István, *Az ironia változatai a vitairatokban* = B. I., *Hítvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Budapest, Universitas, 2015, 81.

<sup>10</sup> Újabbán Ajkay Alinka vizsgálta Pázmány idézéstechnikáját az *Az nagy Calvinusról* írt tanulmányában. AJKAY Alinka, „*Calvinus megvallja*”: *Pázmány Kálvin-hivatkozásairól = A reformáció emlékezete: protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, főszerk. SZÁRAZ Orsolya, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018 (*Loci Memoriae Hungaricae*, 7), 267–275.

<sup>11</sup> MARGITTAY Tihamér, *Az érvelés mestersége*, Budapest, Typotex, 2014, 66.

<sup>12</sup> BITSKEY István, *Pázmány Péter*, Budapest, Gondolat, 1986, 90.

olvasók számára rendhagyó, ugyanakkor kellően figyelemfelkeltő és szuggesztív megoldás, amellyel a kálvini tanítás „eretnek tévedéseit” egy ironikus anti-Hiszekegy segítségével emlékezetessé és egyúttal felidézhetővé tenni, vajon mennyiben Pázmány saját leleménye. A *Tíz bizonyosságban* argumentumként használt, a fentebb említett Luther és az ördög közti disputáció esetében azt látjuk, hogy a Pázmánynak apropóul, illetve mintaként fajsúlyos módon használt mű, az egyébként nagy pontossággal hivatkozott auktorok között kevésbé hangsúlyosan, mindössze egyszer megemlítve szerepel.<sup>13</sup> Az *Az nagy Calvinus János Hiszekegy Istene* 1609-es kiadásának esetében azonban egyáltalán nem találunk olyan locust, illetve egyéb kötetshivatozást, amely Pázmány írásának előképére utalna. A mű első nyomtatott kiadása viszont nem az egyetlen szövegváltozat, mivel jelentős tartalmi módosítás után Pázmány ezt a vitairatát is beillesztette a *Kalauz*-ba, annak is az V. könyvébe.<sup>14</sup> Már az első, 1613-as kiadásban találunk egy hivatkozást Bernardus Dörhoffra,<sup>15</sup> aki „Monasteriumban bocsáta ki egy könyvet *Apodixes sive demonstrationes tres horrendarum blasphemiarum Ecclesiae a Calvino reformatae, circa tres primos Symboli Articulos.*”<sup>16</sup> Pázmány egy rövid tartalmi összefoglalást is ad ezután: „Apodixis prima: Caluinistarum Deum, esse Diabolum. Apodixis secunda: JESUM Caluinistarum, non esse Salvatorem; nec DEI Filium; laborasse ignorantia. Apodixis tertia: Matrem Christi Caluinistici non esse Virginem. Sommája könyvének az: a Calvinus írásiból megmutattya, hogy Calvinus az Istenre keni azokat a rút festékeket, mellyekkel a Sz. Írás az ördögöt le írta; Christus Vrunkat, tudatlanná tész; az ő sz. Annyát tisztaságátúl meg fosztja. Kiből azt hozza ki végtére, hogy az Calvinus Istene, nem egyéb az Pokolbéli rút ördögnél.”<sup>17</sup> Dörhoff ezen vitairata, az 1608-as megjelenése és a *Kalauz*-ban írt tömör tartalmi összefoglalás alapján akár

---

<sup>13</sup> BÁTHORY, „Halladsza Luther...” ..., i. m. (2. j.), 119.

<sup>14</sup> HARGITAY Emil, *Pázmány Péter írói módszere: a Kalauz és a vitairatok újratrása*, Budapest, Universitas, 2019, 91.

<sup>15</sup> Dörhoff-fal kapcsolatban elég kevés életrajzi adat áll rendelkezésünkre. Hermann Bosendorf néven látta meg a napvilágot 1566-ban az észak-rajna–vesztfáliai Münsterben. Ott lépett be huszonkét évesen a Jézus Társaságába, és később a helyi, majd a mainzi kollégiumok rektora lett. Mainzban halt meg pestisben 1623-ban. Műveit az említett Bernardus Dörhoff (Dorhoff), illetve Hermes Pistorius álnév alatt jelentette meg. Bernhard SÖKELAND, *Geschichte des Münsterischen Gymnasiums vom Uebergang desselben an die Jesuiten im Jahre 1588–1630*, Münster, Coppenrath, 1826, 90.

<sup>16</sup> Bernardus DÖRHOF [Hermann BOSENDORF], *Apodixes sive demonstrationes tres horrendarum blasphemiarum Ecclesiae a Calvino reformatae, circa tres primos Symboli Catholici Articulos, adversus Conradum Vorstium Calvinistam pro Credo Caluinisequarum*, Münster (Westfalen), Lambert Raesfeld, 1608.

<sup>17</sup> PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérle Kalauz*, Pozsony, 1613, 423. (A továbbiakban *Kalauz* 1613).

lehetett az egyik iránymutató mű Pázmány számára az 1609-es *Az nagy Calvinus* első három fejezetének megírásakor. Az *Apodixes* témajegyzékét átfutva, az első három hitágazat tárgyalásában mindenesetre szembeszökő a hasonlóság Dörhoff és Pázmány műve között.

*Apodixes* (1608)  
Index praecipuarum materiaram huius libri.  
(Válogatás)  
(Zárójelben az adott fejezetből származó idézet)

Ex Apodixi I.

cap. 3. Catholicorum numen esse Deum; at Caluinianorum Diabolum. (p. 14. *Deum hunc Calvinus sibi, suisque sectatoribus transformavit in Diabolum*)

c. 3. A Deo Catholicorum non emanare efficaciam erroris, sed a Caluinistico (p. 19. At vero periti Theologiae Caluinum iudicant, Deum facere peccati authorem.)

(p. 36. Idem illud quod vult Deus Caluino, non vult, at non vult Deus peccatum vt peccatum est)

c. 8. Catholicorum Deum non impellere per diabolum vt instrumentum suum homines in flagitia, at Caluinisticum

c. 9. Catholicorum Deum esse Patrem, at Caluinistarum tyrannum

c. 10. Legem Catholici Dei per gratiam ordinariam, at Caluiniani Dei legem, ne per quantumcunque quidem datam hactenus gratiam impleri potuisse

c. 11. Catholicorum Deum infinite clementem minimas lapsiunculas non multare ignibus aeternis, sed Caluinisticum.

c. 13. Catholicorum Deum esse omnipotentem et ex vi potentiae absolutae idem corpus diuersis locis statuere posse, nihil vero minus Caluinisticum posse, tantumque esse orcpotentem.

*Az nagy Calvinus Jánosnak  
Hiszkegy Istene* (1609)  
(A PPÖM II szövegével és oldalszámaival)

Első ágazat

703. MÁSODSZOR. Calvinus az ördögöt Istenné változtatván, nem egyebet hiszen Istennek lenni, hanem az pokolbéli ördögöt,

704. Calvinus pedig azt tanította, hogy az ő Istene *authora*. Oka és megszerzője minden bűnnek és gonosságnak, és az ördögnek minden tulajdonságát az ő Istenének tulajdonította

705. Ezek fölött azt mongya Calvinus, hogy az mit az Isten nem akar és megtílt, ugyan azont akarja és javallja.

704. Azon latorságnak *authora*, oka az Isten és az ördög-is, de az ördög csak *instrumentoma*, eszközi az Istennek.

709. HARMADSZOR. Miképpen Calvinus az Istent ördöggé változtatta: azon-képpen az mi Atyánkat mostoha atyává, sőt kegyetlen tyrannussá és hóhérrá változtatta sok-képpen.

709. Ennek-fölötte, az Calvinus itéleti-szerént ez az Calvinisták Attya oly törvént adott az ő fiainak, mellyet lehetetlen megtartani.

709. És hogy nagyobb oka lehetne az ő fiainak örök kínzására, akár-mely hertelen és akaratunk-ellen-való gonosz indulatokat-is örök kárhoyattal büntet.

716. Abba-is meghatározza Calvinus az Istennek mindenható erejét, hogy lehetetlennek itéli, hogy azon egy test egyszermind több helyen lehessen. Végezetre azt mondgya, hogy az Istennek hatalma [...], mely hatalmat az pápisták *absoluta potentiának* neveznek, csak álm és csalárd gondolat.

Ex Apodixi 2.	Második ágazat
c.2. Catholicorum Iesum esse saluatorem omnium, at non Caluinianum.	718. ELŐSZÖR. Senki azt Calvinussal el nem hitetheti, hogy az Christus igaz Jesus légyen
c. 3. Catholicorum Iesum reipsa tollere peccata in iustificacione, at non Caluinianum	718–719. Továbbá azt-is hirdeti Calvinus, hogy az mi Üdvözítőnk nem törli-le és el sem vészi az ő népének bűnét, meg nem tisztítja s meg sem szenteli az Ő híveit,
c. 4. Catholicorum Christum vnctum esse in sacerdotem aeternum Melchisedechium, at non Caluinianum	719. MÁSODSZOR. <i>Nem</i> fér Calvinus fejébe, hogy az mi Urunk, Christus légyen [...] Papi fejedelem, ki az Melchisedek rendin örökkévaló papságra felszenteltetett.
c. 4. Catholicorum Christum vnctum esse Spiritu sapientiae scientiae et intellectus, at non Caluinianum.	720. Ugyan elő-is számlállya Calvinus az Christus tudatlanságát és csak nem iskolában viszi az lapiczka-alá.
c. 7. Catholicorum Christum fuisse perfectum Grammaticum et Rhetorem, at non Caluini[n]ist[icum].	721. [...] hogy sem az grammatikát nem tuggya, sem az Lossius Dialectikáját nem forgatta, és annak-okáért nem tud jól argumentálni
c. 8. Catholicorum Christum fuisse perfectum dialecticum at non Caluini[n]ianum.	721. az-után néki áll Calvinus és erőssen ostorozza Christus Urunkat, hogy fél hazugságokat mond, hogy illetlen, nem tulajdon értelemben szól
c. 9. Catholicorum Christum non nisi prudentissime semper locutum, neque unquam verbulo lapsum, at longe aliter euenisse Caluini[n]iano.	722 Annak-utána azt írja) hogy az Christus szava nem illik egybe és igen darabos:
c. 11. Catholicorum Christum esse veri Dei Filium Patrique aequalem, at non Caluini[n]ianum	724. Negyedszer, azt tanította, hogy nem egyenlő Isten az ő Attyával Christus Urunk, hanem kisebb ő-nállánál
Ex Apodixi 3.	Harmadik ágazat
c. 2. Catholicorum Christum non spoliatum gloria in conceptione, at Caluini[n]ianum.	727. [...] az ki az szűznek méhében fogantaték, szentnek neveztetik.
c. 2. Catholicorum Christum non assumissemassam informem, at Caluini[n]ianum	728. MÁSODSZOR: nem csak azt tanították sokan az Calvinisták-közzül, [...] hogy az mi Üdvözítőnk annyiból az több emberek módgyára fogantatott teste-szerént, hogy nem mingyárt, egy szem-pillantásba éppített-fel az ő szent teste.
c. 4–5. Christi Catholicorum matrem esse virginem et sine dolore peperisse, at non Caluini[n]iani	729. Az Bódog-Aszszony szüléséről-is csak szintén úgy gondolkodik Calvinus, mint az közönséges szülésről

- c. 6. Christi Catholicorum matrem a partu semper virginem mansisse, at Caluinistica non liquere, adeoque temere pronuciari. 729. És így Calvinus megújítja az Joviniánus eretnekségét, kit, úgymond sz. Ágoston, azért kárhoztattak az hívek, mert azt mondta, hogy Bódog-Aszszony az szüléskor elvesztette az ő szűzességének épségét.
- c. 7. Christi Catholicorum matrem peccatis iuxta ac flagitijs caruisse, Caluinianum vero affluere 727. Az felséges Isten erejének árnyéka pedig megkörnyékeztén az szűzet, megóalmazta őtet minden lángjátúl az testi gyönörűségnek; annak-okáért az-is, az ki az szűznek rnéhében fogantaték, szentnek neveztetik.

Dörhoff számára fontos forrásul szolgált a jezsuita Martinus Becanus (Martin van der Beeck, 1563–1624) kettős predestinációról szóló 1602-es értekezése, amelyre Pázmány is hivatkozott az 1613-as *Kalauz* V. könyvében, közvetlenül Dörhoff említése után.<sup>18</sup>

Nézzük meg azonban alaposabban Dörhoff *Apodixese*ének címét, legalábbis azt a részét, amely a *Kalauz*ban való közléséből kimaradt: *Apodixes . . . adversus Conradum Vorstium Calvinistam pro Credo Calvinisequarum*.<sup>19</sup> Conradus Vorstius személye és a *Credo Calvinisequarum* című írás után kutatva, csakhamar egy 17. század eleji protestáns–jezsuita vitafolyam kellős közepén találjuk magunkat, amely polémiának két németországi *gymnasium* adott otthont.

A címben szereplő *Credo Calvinisequarum* (A Kálvin-követők Hiszekegye) egy számozatlan lapokból álló, negyvenoldalas téziszüzet,<sup>20</sup> amelyet 1607-ben, az észak-rajna–vesztfáliai Münsterben lévő híres iskolában, a Gymnasium Paulinumban adtak ki.<sup>21</sup> Észak-Rajna–Vesztfália ezen legrégebb, 797-ben alapított tanintézménye

---

<sup>18</sup> Martinus BECANUS, *Disputatio theologica de duplici praedestinatione; Calvinistarum desperate una; Catholicorum orthodoxa altera* [...], Mainz, Joannes Albinus, 1602. Erre a műre Pázmány is hivatkozik. *Kalauz*, 1613, 423.

<sup>19</sup> A teljes címet lásd a 16. jegyzetben.

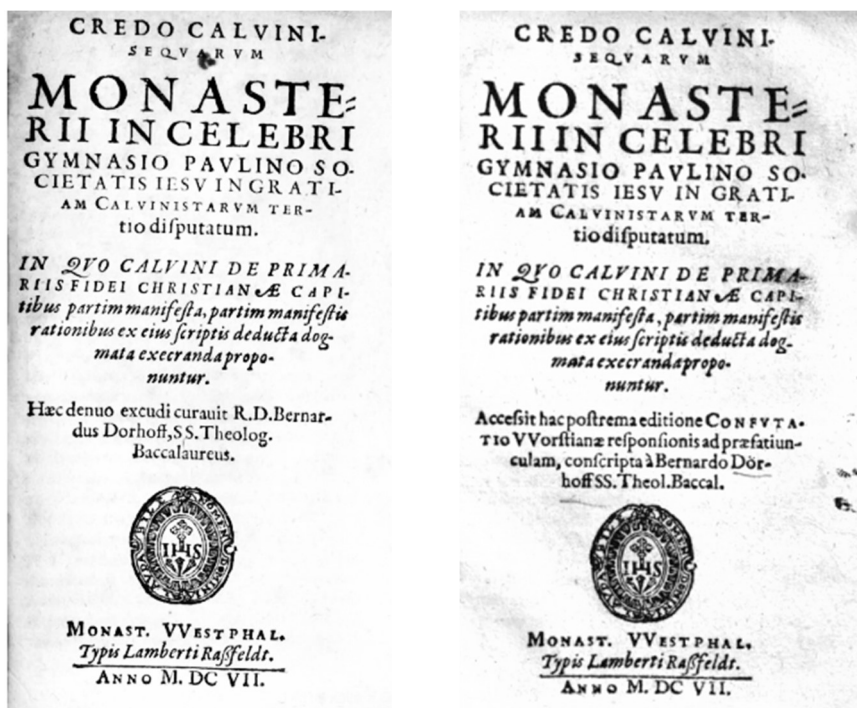
<sup>20</sup> *Credo Calvinisequarum Monasterii in celebri gymnasio Paulino Societatis Jesu in gratiam Calvinistarum tertio disputatum. In quo Calvini de primariis fidei Christianae capitibus partim manifesta, partim manifestis rationibus ex eius scriptis deducta dogmata execranda proponuntur*. Haec denuo excudi curavit R. D. Bernardus DORHOFF, SS. Theolog. Baccalaureus, Münster, Raesfeld, 1607.

<https://books.google.hu/books?id=enFFAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> (2020. 12. 03)

<sup>21</sup> A Gymnasium Paulinumról, illetve annak jezsuita korszakáról bővebben: SÖKELAND, *i. m.* (13. j.); Rudolf SCHULZE, *Das Gymnasium Paulinum zu Münster 797 bis 1947*, Münster, Regensbergische Verlagsbuchhandlung, 1948; Bernd SCHÖNEMANN, *Humanismus und Jesuitenzeit = 1200 Jahre Paulinum in Münster*, Hrsg. Günter LASSALLE, Manfred DERPANN, Münster, Druckhaus Aschendorff, 1997, 21–42; Stephanie HELLEKAMPS, Hans-Ulrich MUSOLFF, *Fächerkanon und Lehrerausbildung des Gymnasium Paulinum in Münster 1588–1773: Erste Ergebnisse einer Längsschnittstudie = Dona historica*.



vezetését 1588-ban vették át a jezsuiták, közülük épp a fentebb említett, a címlap tanúsága szerint teológiai bakkalaureátusi fokozattal rendelkező Dörhoff rendezte sajtó alá a kiadványt. A tézisfüzet 17. oldalán lévő belső cím (valószínűleg ez lehetett az eredetileg tézislapok formájában kiadott nyomtatvány első oldala) arról tájékoztatja az olvasót, hogy a téziseket a Szent Lambert templom gyakorlati teológiában (theologia practica) jártas plébániai helynöke (vikáriusa) Johannes Bothorn magiszter állította össze az 1607. vízkeresztjére tervezett disputára.<sup>22</sup>



A *Credo Calvinisequarum* két 1607-es kiadása.<sup>23</sup>

*Freundesgaben für Alvin Hanschmidt zum 80. Geburtstag*, Hrsg. Franz BÖLSKER, Michael HIRSCHFELD, Wilfried KÜRSCHNER, Franz-Josef LUZAK, Berlin, Lit, 2017, 149–166.

<sup>22</sup> Credo Calvinisequarum tres primi Articvli Monasterii in celebri Gymnasio Paulino Societatis Iesv pridie Epiphaniae Christi Anno MDCVII. Publice ad disputandum propositi. A R. Domino M. Ioanne Bothorn Theol. Practicae studioso S. Lamberti Vicario, Credo Calvinisequarum..., [17].

<sup>23</sup> Az 1607 januárjára keltezett *Credo Calvinisequarum* (bal oldal) online elérését lásd a 20. jegyzetben. A tézisfüzet 1607 júniusra datált, második kiadása itt olvasható online:

[https://books.google.hu/books?id=RGNrFy8cTWsC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?id=RGNrFy8cTWsC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) (2020. 12. 03.)

A fentebb említett Dörhoff-mű, az *Apodixes* címében olvasható még Conrad Vorstius neve. Konrad von der Vorst (1569–1622)<sup>24</sup>, a neves holland–német teológus a Müntertől 30 kilométerre fekvő Burgsteinfurt (Steinfurt) protestáns *gymnasium illustré*jában, az Arnoldinumban tanított 1596 és 1610 között.<sup>25</sup> Vezetésével kéthetente disputákat tartottak, amelyeken a tanulók Bellarmino *Controversiarum*jának fejezeteiből kiragadott kérdéseket vitatták és cáfolták meg.<sup>26</sup> (Ehhez kívánt segítséget nyújtani egy kontroverzteológiai jegyzettel, az *Enchiridion*nal, amely 1604-ben jelent meg először.)<sup>27</sup> Vorstius a münsteri jezsuitákat is invitálta, hogy vegyenek részt egy, a misére vonatkozó katolikus tanítást megvitató dispután. A jezsuita prefektus arra hivatkozva utasította vissza a meghívást, hogy néhány évvel korábban a protestánsok megtámadták őt és a kollégium rektorát a münsteri egyházmegyében való utazásuk alkalmával.<sup>28</sup> Vorstius így kénytelen volt katolikus kollégájával levelek útján megvitatni Krisztus úrvacsorában való tényleges jelenlétét. Az egyre terjedelmesebbé váló levelezést egy személyes disputával akarták berekeszteni a jezsuiták, ezért 1606 karácsonya előtt két nappal elküldték a steinfurti gimnáziumba a fentebb említett *Credo Calvinisequarum*ot. Az abban szereplő tételek megvitatására a jezsuiták

---

<sup>24</sup> Conrad Vorstius teológiájára meghatározó hatással volt, hogy a herborni akadémián a rómista Johannes Piscator tanítványaként tanult 1589-ig. Teológiai doktorátusát 1594-ben Heidelbergben szerezte meg. A következő évben Bazelba és Genfbe utazott, hogy Théodore de Bèze-t hallgathassa. 1596-tól tizennégy éven át volt tanár a steinfurti *gymnasium illustré*ban. 1610-ben a leideni egyetem meghívta a Jacob Arminius halála miatt megüresedett teológiai professzori állás betöltésére. Itt csatlakozott az egykor Arminius vezette, a szigorú kálvinizmust ellenző remonstránsokhoz is. Andreas MÜHLING, *Reformed High Schools in Sixteenth-Century Germany = A Companion to Reformed Orthodoxy*, ed. By Herman J. SELDERHUIS, Leiden–Boston, Brill, 2013 (Brill’s Companions to the Christian Tradition, 40), 189–190.

<sup>25</sup> A középiskolát 1588-ban II. (IV) Arnold gróf Bentheim-Tecklenburg alapította Schüttorfban, de egy fegyveres konfliktus miatt 1591 húsvétján az iskola Burgsteinfurtba költözött. Az Arnoldinum úgynevezett *gymnasium illustre* (Hohe Schule), vagyis akadémiai gimnázium volt, amely az egyetemektől eltérően nem adhatott tudományos (mester- és doktori) fokozatot. Az iskolai program egyesítette a középiskolai és az akadémiai tanulmányokat: a kilencéves *schola classica*ban a tanulók iskolai oktatást kaptak, ezt követte az ötéves *schola publica*, melynek keretében tudományos előadásokat hallgathattak. Az Arnoldinumról bővebben: Georg HEUERMANN, *Geschichte des reformierten gräflich Bentheimschen Gymnasium Illustre*, Burgsteinfurt, Emil Brackmann, 1878.

<sup>26</sup> HEUERMANN, *i. m.* (22. j.), 79.

<sup>27</sup> Conradus VORSTIUS, *Enchiridion controversiarum seu Index errorum Ecclesiae Romanae una cum Antidoto, ex quatuor tomis disputationum Rob. Bellarmini in gratiam studiosae iuventutis excerptus*, Steinfurt, Theophil Caesar, 1604.

<sup>28</sup> HEUERMANN, *i. m.* (24. j.), 80.

a következő év vízkeresztjét jelölték ki, amely azonban, a még mindig julián naptárat használó protestáns stenfurtiak körében is karácsony másnapját jelentette.<sup>29</sup> Vorstius, annak ellenére, hogy már az írás címében lévő *Credo* szót is hülyeségnek tartotta, olyannyira felháborodott a „szégyenletes íráson”, hogy a münsteriek vékonyka téziszüzetére egy 336 oldalas művel válaszolt.<sup>30</sup> Noha a vita kitűzött időpontjáig nem készült el az *Apologia pro ecclesiis orthodoxis ...*, minthogy Vorstiusnak az ünnepnapokon kétszer is prédikálnia kellett, írása praefatiójának végén 1607. február 25. szerepel dátumként. Dörhoff erre válaszul írta meg fentebb említett *Apodixes* című művét. Pázmány az 1609-es *Az nagy Calvinusban* – amint már írtam – sem erre, sem a másik Dörhoffhoz köthető kiadványra, a *Credo Calvinisequarumra* nem hivatkozott, az utóbbira pedig még a *Kalauz* V. könyvébe beszerkesztett *Calvinusban* sem tett utalást. Mindazonáltal az 1607-ben a münsteri gimnáziumban született téziszüzet és Pázmány 1609-es vitairata között több, szövegszerű egyezés van. Mielőtt ezekre rátérek, kicsit részletesebben is bemutatom a *Credo Calvinisequarumot*.

Dörhoff a kiadványt az aranygyapjas rend lovagiának, Philipp de Croÿ-nak, Solre grófjának, Renty őrgrofjának, Tournai (Belgium) tartomány kormányzójának ajánlotta.<sup>31</sup> A dedikáció indoklásául a gróf nemrégiben, az iskolában tett megtisztelő látogatását hozta fel, valamint párhuzamot vont a protestáns tanok ellen a katolikus oktatásban vívott küzdelem és a hithű katolikus de Croÿ hugenották elleni csatái között. A téziszüzet – írja Dörhoff – strena (újévi ajándék) a gróf számára,

---

<sup>29</sup> HEUERMANN, *i. m.* (24. j.), 80. A német protestáns tartományokban a felekezeti elfogultság miatt csak 1700 március 1-jén került sor a naptárreform elfogadására.

<http://lexikon.katolikus.hu/G/Gergely-napt%C3%A1r.html> (utolsó letöltés: 2020. 11. 29.)

<sup>30</sup> „Ex horum igitur officina nuper prodiit *infamis Charta*, quae *Fidem* (vel, vt ipsi scurriliter loquuntur, *Credo*) *Caluini-sequarum* continet...” Conradus VORSTIUS, *Apologia pro ecclesiis orthodoxis : in qua tres primi fidei nostrae articuli plenius examinantur. Opposita thesibus Iesuitarum, Monasterii nuper excusis, hoc titulo: Credo Caluini-sequarum, etc. Proposita vero in illustri Schola Steinfurtensi, vt de ea disputationes aliquot publice, Deo volente instituantur*, Hanau, Wilhelm Antonius, 1607, Disputatio I, 4. Vorstius követve ellenfelének a hatékony disszeminációra való törekvését szintén megjelentette németül is a művét. Ezen kiadás előszava 1607. augusztus 1-jei keltezésű. Conrad VORSTIUS, *Apologia, Oder Verantwortung der Evangelischen Kirchenn Lehr un[d] Bekantniß/ vo[n] den 3. ersten Articulen unsers Christlichen Glaubens. Wider das newlich außgangen Jesuitisch Lasterbüchlein/ zu Münster in Westphalen getrucket/ underm Titel/ deß Calvinische[n] Credo*, Steinfurt, Keiser, 1607.

<sup>31</sup> Charles Philippe de Croÿ (1549–1613) már fiatalon részt vett a hugenották elleni harcban. II. Fülöp király elkötelezett híveként tanácsosi rangban vett részt Spanyol-Németalföld állami és katonai vezetésében. 1598-tól Izabella Klára Eugénia spanyol infánsnő és férje, VII. Albert osztrák főherceg társ kormányzóságának szolgálatában állt.

minthogy a dedikáció kelte 1607. január elseje. A kiadványt mindazonáltal még egyszer publikálták ugyanabban az évben, miután Vorstius megjelentette a januári kiadásra írt válaszát. Dörhoff az erre való feleletét (*confutatio Worstianae responsionis*) ígéri a *Credo Calvinisequarum* második kiadásának címlapján.<sup>32</sup> (A praefatio végén az 1607. június elsejei dátum szerepel ugyan, de a kiadványt még mindig *strenaként* aposztrofálja az írás.)

Az előszó szerint ez a kiadás a szöveg harmadik megjelenése.<sup>33</sup> Feltételezhetően az első két közzététel füzetlen tézislapokat jelenthetett (erre utal a tézisek előtt, a 17. oldalon lévő cím is), minthogy – amint Dörhoff írja – most könyvként jelent meg az írás, amely formátum elősegíti a könnyebb terjesztést és a többszöri újraolvasást. (Az előszó nem említi, de szintén az ellenreformációs disszeminációt szolgálta, hogy a *Credo Calvinisequarumot* németül is megjelentették.)<sup>34</sup>

A praefatio után két hosszabb epigrammát olvashatunk Kálvin kettős predesztinációs tanításáról.<sup>35</sup> A versek Martinus Becanus már említett, 1602-ben megjelent *Disputatio theologica de duplici praedestinatione* című művének elején is szerepelnek, Dörhoff onnan vehette át őket.<sup>36</sup> További négy kétsoros és egy négysoros epigramma szól Kálvin azon nézetéről, miszerint Isten a bűn oka és kezdeményezője. Ezeket a disztichonokat vélhetőleg a Paulinum poétika osztályának tanulói írták szokásos verstani gyakorlataik részeként. Hármat az epigrammák közül Pázmány is átvett az *Az nagy Calvinusba*, megemlítve, hogy „méltán éneklék az poéták emez verseket.”<sup>37</sup> A „poéták” tehát – abból kiindulva, hogy Pázmány ismerte és felhasználta a téziszfüzetet – ebben az esetben nem általában költőket jelent, hanem a jezsuita gimnázium poétika osztályos tanulóit.

---

<sup>32</sup> *Credo Calvinisequarum Monasterii in celebri gymnasio Paulino Societatis Jesu in gratiam Calvinistarum tertio disputatum. In quo Calvini de primariis fidei Christianae capitibus partim manifesta, partim manifestis rationibus ex eius scriptis deducta dogmata execranda proponuntur. Accessit hac postrema editione Confutatio VVorstianae responsionis ad praefatunculam, conscripta a Bernardo Dörhoff SS. Theol. Baccal., Münster, Raesfeld, 1607<sup>2</sup>.*

<sup>33</sup> „Iam tertium in gratiam tui, Lector benuole, recuduntur hit res primi Credo Caluinisequarum articuli, idque nunc per modum libelli, vt hoc facilius eos circumferre, et quoties libuerit voluere ac reuoluere possis” *Credo Calvinisequarum*, [4]. Ugyanezen a helyen a *Credo caluinisequarum* második kiadásában (lásd a 29. jegyzetet) quartum szerepel.

<sup>34</sup> *Dess Calvinischen Credo Drey fürnemste Artickeln zu Münster ... zu dritten mal disputirt: In welchem dess Calvini ... Lehr, zu meiden fürgestellt würdt* (Münster, Raesfeld, 1607).

<sup>35</sup> In Doctrinam Calvini de praedestinatione. *Credo caluinisequarum...*, i. m. (20. j.), [15].

<sup>36</sup> Martinus BECANUS, *Disputatio theologica de duplici praedestinatione; Calvinistarum desperate una; Catholicorum orthodoxa altera [...]*, Mainz, Joannes Albinus, 1602,):(4.

<sup>37</sup> PPÖM II, 705.

A különféle előzékszövegek után következnek a *Credo Calvinisequarum* Johannes Bothorn által összeállított tézisei, melyek a *Hiszekegy* első három ágazatának feltételezett, Kálvin írásain alapuló értelmezését adják. Az egyes hitágazatok (Articuli Apostolici) köré szerveződő fejezetek címéül az adott hitcikkely szolgál. Az abban lévő szavakról a libellus külön-külön bizonyítja, hogy azok Kálvin tanai alapján vagy ellenkező értelemben értendők, vagy egyenesen ördögi jelentéssel kell bírniuk a genfi reformátor követői számára. Az egyes argumentációs menetek premisszáit (Kálvin Istent ördöggé formálta; a bűn szerzője Isten stb.) főleg jezsuita szerzőktől veszi,<sup>38</sup> majd ezeket Kálvin írásaiból – főleg az *Institutió*ból, kisebb részben a bibliai kommentárjaiból, valamint az *Instructio contra Libertinos* című művéből – kiragadott idézetekkel támasztja alá. Általános tekintélyi érvként használja természetesen a Szentírást is. Az érvelés konklúziójaként minden fejezet végén közli az adott ágazat parafrázisát, így például Kálvin Hiszekegyének első hitcikkelye így szól: „Credo in diabolum, carnificem, orcipotentem, corruptorem coeli et terrae.”

Pázmány valahonnan ismerhette a téziszűzetet, mert az 1609-es *Az nagy Calvinus János Hiszekegy Istene* első három fejezete nagy vonalakban követi a *Credo Calvinisequarum* szerkezetét; a premisszákat, idézetek terén találunk azonosságokat, illetve szó szerinti átvételeket. Pázmány valószínűleg magát a kálvini *Hiszekegy* ötletét is a libellusból vehette. A továbbiakban annak igazolására, hogy a *Credo calvinisequarum* Pázmány számára az *Az nagy Calvinus János Hiszekegy Istene* megírásához egyfajta ötletadó mintaként szolgált, a két mű közti kapcsolat nyilvánvalóbb, az érvelés menetében és a szövegszintű egyezésekben megmutatkozó bizonyítékait igyekszem bemutatni. Ennek megfelelően az alábbi táblázatban egyrészt feltüntettem a két mű közti egyezéseket és párhuzamokat, másrészt – ekonomikus megoldással élve – azokat a pontokra is itt hívtam fel a figyelmeket, ahol Pázmány eltér a téziszűzet argumentációjától, és más, illetve további felosztásokat és azokon belül distinkciókat alkalmaz.

*Credo Calvinisequarum*, 1607

[16] 1. **Abelis caedem : furias Davidis et ignes, Perfidiam Judae vult Deus: et Deus est?**

*Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy Istene*, 1609  
(PPÓM II szövegével és oldalszámaival)

705. 1. Adstruere esse Deum, caussamque hunc esse malorum; Id Calvine, Deum, nil nisi destruere est.

---

<sup>38</sup> Roberto Bellarmino, Martinus Becanus, Sebastianus Castalio, Juan Maldonado.

2. **Quis stygias metuat Calvino iudice poenas? Si Deus omne nefas conflat, et ipse luat.**

3. **Tu Caluine, Dei qui suadet crimina, coelum Salus habe: isti us gaudia nola Dei.**

4. Caluini audisset cum dogmata Tartarus; Et quid / Frigeo, cur tantis ignibus vrer? ait.

5. Redde vicem merito, Caluino redde mineral / Lucifer: ipse nouum te facit esse Deum ./ / Reddo lubens; paenas et Tartara, qua mihi restant / Ex aequo mecum diuidet: hoc satis est.

Articvlvs Apostolicvs

*Credo in Deum Patrem omnipotentem creatorem coeli et terrae etc*

[17] **DEVM** hunc **Caluinus** sibi suisque sectatoribus **transformauit in Diabolum**

[18] 1. Instit. cap. 18. § 2. [...] *vt qui detestabilem Absolonis incestum suum esse opus pronunciet*

[19] *Libertinos in Instructione contra Libert. cap.14 . eo quod DEVM astruant scelerum authorem, non tantum Diabolum cum Deo societate coniungere; sed etiam in Deum ipsum transformare. Atqui ille ipse DEVM astruit scelerum authorem cum scribit.*

[19] 3. **PATREM.** Et hic (quod erat necesse transformato iam Deo) **invitricum**, in **Tyrannum**, in **Carnificem** multis nominibus ac modis a Caluino est commutatus.

2. **Tu Calvine, Dei qui suadet crimina, coelum Salus habe: isti us gaudia nola Dei.**

3. **Abelis caedem: furias Davidis et ignes, Perfidiam Judae vult Deus: et Deus est?**

4. **Quis stygias metuat Calvino iudice poenas? Si Deus omne nefas conflat, et ipse luat.**

702. Az Credónak első ágazattya

*Hiszek egy Istenben, Mindenható Atyában, mennek és földnek teremtőjében*

Hogy Calvinus János nagyobb szabadsággal forgathassa az Credonak minden cikkelit, leg-először-is azt tanította, hogy noha az régi doctorok egyenlő értelemmel vallyák [...]

703. **MÁSODSZOR. Calvinus az ördögöt Istenné változtatván**, nem egyebet hiszen Istennek lenni, hanem az pokolbéli ördögöt

704. Másut azt írja [...] Az Isten cselekedeti volt, hogy Absolon ágyas házát megfertőzteté [a margón: Calv. lib. 1. c. 18. n. 2.]

703. Mert azt írja együt Calvinus, hogy az libertinusok, mivelhogy azt tanították, hogy az Isten *authora*, oka az bűnnek, az Istent ördögge változtatták. *Deum authorem omnium etiam scelerum faciunt ideoque nullum inter Deum et diabolum discrimen faciunt. ita revera Deus quem nobis fabricant, idolum est, diabolis ipsis deterius.* [a margón: Calv. contra Libert. c. 13. 14.]

705. Ha azért sommában akarjuk foglalni az Calvinus mondását, hat articulusba foglaltattuk: I. Hogy az Isten akarattya és rendelése ...

709. **HARMADSZOR.** Miképpen Calvinus az Istent ördögge változtatá: azon-képpen az mi Atyánkat **mostoha** atyává, sőt kegyetlen **tyrannussá** és **hóhérrá** változtatá sok-képpen.

[21]–[22] Quis vnquam Vitricus, aut **Tyrannus**, aut Carnifex, si eius modi DEVS est PATER? Herodes, **Nero**, Caligula, **Busyris**, **Mezentius** prae hoc Caluinistico Deo quidam Mitiones fuere.

[22] Praeterquam enim quod talem esse DEVM iam descriptum est necesse; etiam aperte Deum omnipotentem non esse Caluinus asseuerat. **Non illi Deus potest**, licet extremum suae potentiae exerat, licet sapientissimus Dei filius in coena nouissima, contra quam Caluino placuit, afferat, **non tamen potest Christi corpus vel simul in coelis collocare, et constituere sub specie panis ac vini in terris**; vel ita infra aut supra coelos omnes reponere in spatij vacuis, vt non fit in loco, ac ambiatur a superficie corporis continentis; vel **sic praesens efficere angustissimo Sacramento**, vt non aequetur, quantus viro debetur, loco .

[23] **Sed nihil hoc admirandum: siquidem Caluinianus Deus non absolutam, sed dependentem ordinariamque tantum habet potentiam** [...] 3. Instit. cap. 23. § 2. *Neque commentum ingerimus absolutae potentiae, quod sicuti profanum est.*

[23] Camelum siue funem nauticum per foramen acus transire posse pernegantes, [...] apud homines hoc est impossibile, apud Deum autem omnia sunt possibilia.

[25] Ex dictis nullo iam negotio haec deducuntur. 1. Articulum Caluiniani symboli primum reuera hunc esse: Credo in Diabolum, Carnificem, Orcipotentem, Corruptorem Coeli et Terrae.

[26] Articulus II. Catholicus. *Et in Iesum Christum Filium eius unicum Dominum nostrum*

710. Ezek mind így lévén, nem látom kit nevezhessünk kegyetlen **tyrannusnak, Néronnak, Busirisnek, Mezentiusnak**, ha ez az Calvinus Istene az atyai nevet érdemli

716. ÖTÖDSZÖR. Az Istennek mindenhatóságáról azt tanította Calvinus, hogy az Isten azt nem cselekedheti, hogy az **Christus teste éppenséggel egy kis ostyácskában lehessen** [...] Abba-is meghatározza Calvinus az Istennek mindenható erejét, hogy **lehetetlennek itéli, hogy azon egy test egyszerűsmind több helyen lehessen**.

717. Végezetre azt mondgya, hogy az Istennek hatalma, mely ez világi dolgok folyásának határához nem kötöttestett, hanem az természet-főlött-is szokatlanul cselekeszik valamit, **mely hatalmat az pápisták absoluta potentianak neveznek, csak álom és csalárd gondolat.** *Neque commentum ingerimus absolutae potentiae, quod sicut profanum est, ita merito detestabile nobis esse debet*

716. maga Christus Urúnk azt mondgya szent Máténak 19. részében, *vers.* 24. hogy noha az emberektől az lehetetlen, hogy egy nagy tevét egy kis tő fokon által vonnyanak, de az Isten ezt-is megcselekedheti.

717. Hogy ha azért az Calvinus magyarázattya-szerént ezt az első ágazatot *paraphrastice* nyilvánb értelemnek-okáért ki akarnók mondani, így kellene ezt fordítani: **HISZEK AZ POKOLBÉLI ÖRDÖGBEN, MINDEN OCSMÁNY VÉTKEKNEK ALKOTÓJÁBAN, KEGYETLEN MOSTOHA ATYÁBAN, ERŐTLEN NEM ISTENBEN.**

717. Második Ágazattya az Credónak. *És Jesus Christusban ő egy fiában mi Urukban.*

Ebben az ágazatban három dologról teszünk vallást

1. Jézus az üdvözítő

2. Jézus a Messiás, megkenetett az papi fejedelemsége, az királi méltóságra, az prófétálásra

3. Krisztus egyetlen, természet szerint való fia Istennek

Eutyches ellen: Krisztusban két természet nagyon

Nestorius ellen: noha két természet van benne, de attól még Christus egy.

[26] IN IESVM. Quid filio futurum est, vbi Pater vsque adeo est deturpatus?

[26]–[27] Caue Iesum dictum esse putes, quod ipse saluum facturum esse populum. [...]

**Nec saluauit nec perfecte saluare potuit mundum a peccatis.** Ille enim agnus est; non qui tollit peccatum mundi, sed tegit. *Ioa. 1. non qui delet, abluuit, mundat iniquitatem Psal. 50. populi, sed inumbrat, conuelat, occultat,* ne eam videat iam quasi caecutiens DEVS pater; non qui consolidat, sanat, redintegrat *Ezech. 34. quod per serpentem destructum est; sed emplastro tantu obducit, ne visum vlcus animae, vulnusque suppurans nauseam moueat.*

[27] *Haec peruersitas* inquit loquens de peccato 2. Instit. c. 1. §8. *nunquam in nobis cessat*

CHRISTVM. Christus idem valetque unctus: puta **in Regem**, cuius regni non erit finis; *Luc. 1. in Sacerdotem in aeternum, secundum ordinem Melchisedech; Ps. 109. in Prophetam*, in quo omnes thesauri sapientiae et scientiae Dei sunt absconditi [...]

718. Calvinus minek-utánna az **Atya Istent úgy megrútítá**, az mint meghallók, az Fiút sem tiszteli különben és itt-is az keresztyén hitnek szinte gyökerére vetette kezét és azt akarja kiszaggatni.

718–719. **Továbbá azt-is hirdeti Calvinus, hogy az mi Üdvözítőnk nem törli-le és el sem vészi az ő népének bűnét, meg nem tisztította s meg sem szenteli az Ő híveit**, hanem csak reájok fogja, hogy megtisztultak és megigazultak az kik rakvák fekélyel és minden gonossággal, csak **elfödözi** Christus Urunk az ő palástyával az ő népének vétékét, szemekre nem véti, azzal meg nem orozázza őket, hanem nekik tulajdonította és reájok ruházta az ő tulajdon igasságát; de azért, szinte mint az ki csak **béfödi és elrejtí rútt sebeit, az befödéssel meg nem tisztította fekélyit:** így Christus Urunk sem szabadította meg az bűnös embereket.

719. És ugyan azt mongya, hogy az, *Ibid. n. 23. eredendő bűn, mely által az Istennek haragjába estünk, soha meg nem szűnik bennünk, [...] Peruersitas originalis peccati nunquam in nobis cessat.*

719. MÁSODSZOR. Nem fér Calvinus fejébe, hogy az mi Urunk, Christus légyen, az az Messiás, **megkenetett Király**, kinek országának vége nincsen: ő légyen amaz igaz **Proféta**, kiben az isteni bölcseségnek minden kincse bőségesen tündöklök és az kin az bölcseségnek és győzhetetlen erősségnek lelke megnyugott: hogy ő légyen amaz **Papi**



- [28] Nihil minus quam talis Christus est Calvinianus. **Rex ille est, sed cuius regni erit finis** 2. *Instit. c. 14. § 3. temporale enim imperium ei a Patre mandatum est, donec facie ad faciem conspicua sit diuina eius Maiestas.*
- [28] Propheta natus est; sed sine sapientia, scientia et diuinitatis [...] visione
- [29] Ex nescientia hac interiore multiplices in verba Christi profluxere absurditates, vt sunt: responsio Christi ad Nathanaelem in 1. *cap. Ioan. v. 48. qua parum videtur apposita.*
- [29] Quantuscunq; sit veritatis Magister vnigenitus Sapientissimus, caelestis patris. In Caluini schola Grammaticus est non bonus; Rhetor longe peior; sed omnium pessimus Dialecticus.
- [30] FILIVM EIUS VNICVM. **Credo pro filio priuignum,** aut reum quempiam expectas; quandoquidem Pater iam ante degenerauit in Vitricum et Carnificem.
720. **Ennek-fölötte az ő országlásáról azt írja Calvinus, hogy ez csak egy ideig tart** és osztán megfosztatik tőlle; [a margón: Calv. lib. 2. c. 14. n. 3.]
720. Nem tagadgya Calvinus, hogy Proféta nem volna Christus Urunk, de azt mondgya, hogy tudatlan vólt és megcsalatkozott sok dolgokban.
721. És ebből Christus Urunkban álmódzott tudatlanságból, azt írja Calvinus, hogy sok képtelen dólgek származtak. Mert az Nathanaelnek adott feleleti Üdvözítőknek *parum videtur apposita*, nem láczik helyesnek lenni.
721. Hála Istennek, hogy Calvinus jelen nem vólt mikor Üdvözítők tanított mert nyilva nem csudálkozott vólna bölcseségén, mint az templomba tizenkét éves korában és ezutánis csudálkoznak vala az töb jámborok, hanem megguggolta vólna ötet, **hogy sem az grammatikát nem tuggya, sem az Lossius Dialectikáját** nem forgatta, és annak-okáért nem tud jól argumentálni.
722. Az Christus Urunk Papi méltóságát helyén haggya Calvinus, de úgy, hogy az Melchisedech rendin-való papságnak tisztiszerént kenyérrel és borral soha ne áldozott légyen, a mint megteczik Calvinusból
723. HARMADSZOR. **Hogy Christus az Atya Istennek természet-szeréntvaló fia,** és ezokon az egy isteni természetben részes légyen, **nem alíttya Calvinus,** az mint sok jelenségekből kiteczik. ...
723. Mert Először, meghallók nem régen Calvinustúl, hogy az Fiú nem vötte az Atyátúl az isteni természetet [...]
- Másodsor, Calvinus az mi Üdvözítőkbe két személt vall lenni [...]
- Harmadszor, szinte úgy tagaggya Christus Urunkban az két természetet minden tulajdonságival éppen megmaradni [...]

[30] **Certe Deus vere non est, qui Patri aequalis non est.**

[31] DOMINVM NOSTRVM.

[32] ET IN NON IESVM, ACHRISTVM, PRIVIGNVM VNICVM DEGENEREM.

[33] Aricvlvs III. Catholicvs.

*QUI CONCEPTVS EST DE SPIRITV SANCTO NATVS EX MARIA VIRGINE.*

[34]–[35] Proinde non est miremur, si ex partu vti caeterae mulieres in peccatis conceptae, et concipientes, maledictioni Euae obnoxiae; ita et ipsa benedicta Mater Iesu infirmata sit, eaque causa eius in Aegyptum fugam Deus tantisper, dum e puerperio reualesceret, viresque itineri necessarias repararet, distulerit, vt nihil diuinum cogitans philosophatur Calvinus *in Harm. ad c. 2. Matth.*

[34] Iam vero Natiuitas sic habet, vt natus sit ex Maria non virgine. *Reiecto enim Papistarum figmento, ait Molinaeus in Harm. 4. Euang. part. 3. quod filius eius vt radius solis per vitrum, sic per vterum illaesum transiuit; dicendum et credendum est, quod naturaliter ruptis obicibus, id est clastro et virginali integritate laesa, et apertis locis exiuit ac natus est, et quod dimulsis distractisque vteri partibus (Beza contra Brent.) egressus sit.*

[35] Corollaria. I. genuinum articulum Calvinisequarum hunc esse: QUI CONCEPTVS SPOLIATVSQUE GLORIA EST DE SPIRITV SANCTO NATVS EX MARIA NON VIRGINE.

724. **Negyedszer, azt taníttya, hogy nem egyenlő Isten az ő Attyával Christus Urunk,** hanem kisebb ő-nállánál.

726. UTÓLSZOR. Urunknak nevezzük Christust ebben az ágazatban.

726. Mind ezekből künyű eszünkben vennünk, hogy az Calvinus értelme-szerént így kellessék fordítani ezt az második ágazatot: **ÉS NEM JESUSBA, NEM CHRISTUSBA, Ó NEM FIÁBA, NEM URUNKBA.**

727. Harmadik ágazattya az Credonak.

Ki fogantaték Szent Lélektől, születék Szűz Máriától.

Ebben az ágazatban két dologrúl tészünk vallást. Először arról, hogy az Istennek fia Bódog Aszszonynak méhében fogantatott, de azért ez az fogantatás nem olyan vólt, mint az több emberek fogantatása. [...] Másodszor arról tészünk vallást, hogy az mi Urunk nem tettetes és csak szem-fíny-vesztő testbe jött ez világra, hanem valóságos testben, és azért mondhattuk, hogy az tisztasagos szűz Máriától született.

729. Az Bódog-Aszszony szüléséről-is csak szintén úgy gondolkodik Calvinus, mint az közönséges szülésről, és azért mondgya, hogy az Úr Isten alkalmas üdőt várt, minék-előtte Egyptomba futhatna Mária, hogy azon-közbe beteg ágyából felgyógyúlna: *Quot dies intercesserint a discessu Magorum usquedum in Aegyptum fugerent, nescitur; probabile est, Dominum Mariae peperisse, donec ex puerperio conualuerit, ut iter facere possit.* [a margón: Calv. Matth. 2. v. 13.]

729. És így Calvinus megújította az Joviniánus eretnekségét, kit, úgymond sz. Ágoston, azért kárhoztattak az hívek, mert azt mondotta, hogy Bódog-Aszszony az szüléskor elvesztette az ő szüzességének épségét.

730. Ezt-is azért az ágazatot ha az Calvinus értelme-szerént akarjuk mondani, imigyen kelletik ezután mondani: **NEM AZ ISTEN FIA, HANEM MÁS SZEMÉLY FOGANTATOTT SZENT**

LÉLEKTŰL, MEGFOSZTATOTT BÖLCSESÉGÉ-  
TŰL, SZÜLETETT BŰNÖS, NEM SZŰZ MÁRIÁ-  
TŰL.

[36] Turcas multo sanius sentire de hoc articulo; quam Caluinistas. Eorum enim Azoar. 31. est: Omnium mulierum optimae Mariae, [...]. Et Azoar. 17. Maria nunquam aliquid mali, siue malitiae operata est.

729. Az Istennek szent Annját pedig csak annyéra sem tiszteli Calvinus, mint az törökök; mert Mahomet megvallya, hogy szenteb aszszony nem vólt Máriánál, mely soha semmi gonoszt nem cselekedett.

A fentebbi táblázatban a valamennyi szövegátvételi típusra hoztam példát. Nem mindegyik rendelkezik természetesen egyforma, úgymond, bizonyító erővel. Ugyanazon külső műre – jelen esetben leginkább az *Institutióra* – és abban is ugyanarra a locusra történő hivatkozás értelemszerűen nem bír akkora súllyal, mint amikor Pázmány a téziszfüzet szerzőjének saját mondatait fordítja, illetve parafrázálja. A vitairat ugyanakkor nem követi szorosán a *Credo Calvinisequarum* szerkezetét, tárgyalásmenetét. Pázmány a téziszfüzettel ellentétben nem emeli ki a *Credo* egyes szavait, hogy azok köré szervezze tematikailag a fejezeteket, hanem az ágazatok elején összefoglalja, mely hitigazságokat foglal magában az adott hitcikely, és röviden kifejti, mi ezekről az egyetemes egyház tanítása. Ezután ismerteti, hogy szerinte, illetve a jezsuiták szerint, melyek Kálvin nézetei a kérdésben. Észrevehető, hogy Pázmány olykor tágabb kontextusba helyezi az egyes ágazatok tárgyalását, „messzebből indít”. A téziszfüzet felütése például mindjárt az, Kálvin hogyan transzformálta Istent ördöggé. Az *Az nagy Calvinus* ezzel szemben először megindokolja, miért lehetséges egyáltalán, hogy a genfi reformátor kiforgatja a Hiszekegyet – mivel eleve tagadja, hogy az apostolok írták volna. Ha pedig a *Credo* szerzőségét kétségbe lehet vonni, akkor „szabad lészen a szent írásnak méltóságáról-is kételkedni.”<sup>39</sup>

A téziszfüzet érvelésmenetei közül többet átvesz Pázmány, de van, hogy csak a premisszákat használja fel más argumentációval, és olyanra is akad példa, amikor a *Credo Calvinisequarum*étól eltérő szempontot visz be az érvelésbe. Ezen eltérések okozzák, hogy a korolláriumok nem mindig teljesen azonosak a két műben. A bizonyításban, szokásához híven, Pázmány rendkívüli alaposággal jár el, a téma valamennyi vonatkozására kitér, ami jóval differenciáltabbá teszi a retorikai szerkezetet is. A téziszfüzethez képest több felosztással (divisio) él, és azokon belül is további distinkciókat használ (erre példaként lásd a fentebbi táblázat azon sorait,

---

<sup>39</sup> PPÖM II, 702.

ahol a bal oldali oszlopban üres cella van). Arra is gondolnunk kell viszont, hogy a münsteri libellus műfajából adódóan pusztán a téziseket és a bizonyítás főbb irányait volt hivatva megadni, a részletes kifejtés a disputa alkalmával történt volna meg; Pázmány vitairata ily módon a katolikus álláspont ezen részletező kibontásának is tekinthető.

A vélhetőleg valamiféle kontroverzteológiai gyakorlat részeként született *Credo Calvinisequarum* mind témáját, mind érvelési módszerét tekintve egészen abszurd írás. Hasonlóan a kereszténység másik egyetemes szövege, a *Miatyánk* Európa-szerte ismert paródiájához, ez is elsősorban egy, a másik felekezetet gúnyoló, sértő parafrázis.<sup>40</sup> Valószínűleg ezt a parodisztikus abszurditást már a protestáns kortársak is érzékelték, és talán nem is fárasztották volna magukat a válasszal, ha a münsteri jezsuiták az anti-Credót nem épp Kálvin saját tanítása alapján, a korban tudományosnak számító logikai-retorikai módszerekkel támasztják alá. A téziszüzet generálta felekezeti konfliktus egyetlen német tartomány két oktatási intézményére korlátozódott és a teológiai vitáiratokkal való egymásnak felelgetés szintjén maradt. Ezzel szemben Pázmány mind a tizenkét ágazatra kiterjesztett *Hiszkekegy*-átirata itthon a katolikus (jeszuita) politikai narratíva részeként jelent meg, és mint ilyen jóval nagyobb felháborodást váltott ki a protestáns rendek körében. Pázmány ugyanis ekkor már úgy mond „politikai közszereplőnek” számított, elég csak arra gondolnunk, hogy épp az előző, 1608. évben tartott országgyűlésen tevékenykedett nyilvánosan a jezsuita rend érdekében.<sup>41</sup>

Egyelőre még feltételezéseket sem fogalmazhatunk meg arra vonatkozóan, hogy honnan, hogyan kerülhetett a münsteri középiskola téziszürete Pázmány kezébe. Esetleg a jezsuita rendházak, kollégiumok közti információáramlás részeként juthatott el a kiadvány 1607 folyamán Pázmány valamelyik akkori tartózkodási helyére, vagyis Grazba vagy Bécsbe?<sup>42</sup> Ennek a kérdésnek megválaszolása is a jövőbeli kutatások feladata lesz.

---

<sup>40</sup> A protestánsok által terjesztett pápista *Miatyánk* szövegét lásd: BÁTHORY, *Halladsza Luther...*, i. m., (2. j.), 115.

<sup>41</sup> A jezsuitaellenes, 1608. évi koronázás előtti VIII. cikkellyel szembeni védíratáról, valamint a rend birtokainak megmentéséről lásd: FRANKL [Fraknói] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I, Pest, 1868, 74–80.

<sup>42</sup> ÓRY Miklós, SZABÓ Ferenc, *Pázmány Péter (1570–1637)* = PÁZMÁNY Péter, *Válogatás műveiből*, vál. ÓRY Miklós, SZABÓ Ferenc, VASS Péter, Budapest, Szent István Társulat, 1983, 23.

